

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XXV-ik évf.

November—December 1890.

6-ik füzet.

JÉZUS ISTENSÉGÉRŐL. ¹⁾

Kezdjük egészen elől. A felolvasások módja és legtöbbször célja tanítás. Arra nem kell, hogy okleveles tanító legyen a felolvasó. Mily helyt egy társaság hiszi, hogy az, a kinek hallgatására gyült, bizonyos tárgyat bővebben és gondosabban tanulmányozott, mint azon társaság tagjai általában és egyenkint és még ha érdeklí is a tárgy, önkéntesen elfogadja a tanítvány szerepet s figyelméhez képest többet kevesebbet okulva távozik a halló teremből. De hogy a felolvasásnak teljes sikere legyen, a mondott két feltételen kívül még más körülmények is szükségesek. Legnevezetesebb köztük az, hogy eléadó és hallgatói egymást megértsék. Erre pedig nem elég, hogy az eléadó magyarnak magyarul, németnek németül stb. beszéljen, hanem két kelléknek kell okvetetlenül meglenni. Egyik az, hogy tisztán és határozottan tudja, minő előismereteket tehet fel kitűzött tárgyára nézve hallgatói részéről s olyakra, a mely azokat meghaladná, alattomban ne hivatkozzék és csak a feltehetőkre építsen. Ez már maga sem csekély feladat s épen nem mondhatnám, hogy minden, vagy csak sok felolvasó is szorosan ahhoz tartaná magát. A másik kellék az, hogy a szavakat a hallgatók abban az értelemben vegyék a miben az eléadó. Hogy ez nem mindig van úgy, nincs miért bizonyítgassam, mindenkinek lehet róla saját tapasztalása. De okát átlátni s a bajon segíteni szolgál egy kis megkülönböztetés. A szavak kétfélék, u. m. 1) képzelhető, illetőleg érzékelhető tárgyuak. 2) csak gondolható, azaz csupa fogalom jelentésűek. Rövidebben is kifejezhettem volna így: „concret“-ek és „abstract“-ok, de szoros következetességgel akartam maradni magammal s nem használni magyarázatlan szavakat. Az első rendbéliekkel nincs semmi baj. Ilyeket: ház, kert, erdő, mező, vas, rózsa, körtefa, ló, ember, pap, katona s számtalan másokat mindenki megért s egyik úgy, mint másik. De, pl. az erkölcsi fogalomneveket, milyenek: jó, rossz, erény, vétek, büntetés, felelősség, nem csak egy közönséges miveltségű hallgatóság tagjai, hanem tudósok, bölcselők is más-más képpen értik és még heves viták is folynak köztük a

¹⁾ Felolvasatott a Dávid F. egyletben.

fogalomszavak értelméi felett, s azok a viták ritkán végződnek akár kölcsönös kiegyezéssel, akár valamelyik fél diadalmával. De ha lenne is ily eredményök, a felolvasásoknál azt az eljárást nem alkalmazhatni, mert az előadó és hallgatói közt sem vita, sem általában eszmecsere nem keletkezhetik. Mi hát a teendő?

Egyszerűen az, hogy a felolvasó mondja ki tisztán és határozottan, minő értelemben veszi és adja a használt vagy használandó fogalomneveket.

Én is hát javaslatomhoz szabom magamat és felteszem, hogy felvett tárgyam u. m. „Jézus Istensége“ vagy „Isten volta“ a kereszténység bármely felekezetbeli embert érdekel és kell érdekelnie.“ Ugyanis a hét görög bölcsek egyikének világhírű mondata: „Ismerd magadat!“ (γνωθι σεαυτον, nosce te ipsum) nem csak egyéneket, hanem egyleteket is kötelez, a mennyiben t. i. az egylet minden tagjának kell maga személyén kívül társasága jellemét, elveit és szabályait ismernie. És még az sem elég, hanem valamint egyénnek, hogy magát teljesen megismerhesse, másokhoz kell magát hasonlítani, úgy az egylet tagjának is más azonnemű egyletek jellemével, elveivel, szabványaival meg kell ismerkednie, hogy az összehasonlítás nyomán megítélhesse egyfelől azokéit, másfelől a maga társaságéit.

Eddigélé körülte járva, menjünk már egyenesen tárgyunknak, melyről nem szükség mondanom t. hallgatóimnak, hogy theologiai. De szükség ám a fölebbiek szerint kiegyezkednünk, hogy vajon mi a theologia? Ne csudálkozzanak, hogy kérdésbe teszem; pedig, gondolják, mindnyájan tudjuk, hogy a theologia az Istenről való tudomány. Így értelmezik általában a szótárak. De biz e nagyon tökélytelen értelmezés, már csak azért is, hogy csak szószerinti (verbalis), mint a logika nevezi. Sőt tulajdonképpen nem is értelmezés, hanem csak fordítás, t. i. anyanyelven való ismétlése az eredeti görög szónak. Theos = isten, logos = tudomány. Sőt mint fordítvány is kifogás alá esik, mert „logos“ nem „tudomány“, hanem okoskodás, miről akármely görögszótárból meggyőződhetni.¹⁾ Tudomány és

¹⁾ A „theológiá“t mint idegen szót csak a szláv nyelvek küszöbölték ki merőben és ezt: bohoslovja vagy bogoslovje használják helyette. Ebben nevezetes az, hogy ámbár összetett szónak látszik, de slovja vagy slovje magára nem létezik, pedig a görög logosnak legjobban megfelelne. A slovje hát inkább suffixum szerepet visel. A szótárírók is annak látszanak tartani s a bohoslovj-át „Istenészet“-nek magyarosítják. Nyelvújítóink szerencsétlen gyártmánya, vagy inkább németizálása (a Glaubenslehre nyomán) nem a theológiát, hanem egy részét, a dogmatikát teszi. De azonkívül is rossz szó, mivel a hitet tanítani nem lehet.

okoskodás pedig különböző két dolog. De legyen az értelmezés jobb vagy rosszabb, semmi esetben az illető dolog teljes ismeretét nem eszközli és így kiegészésre sem vezet.

Mert lám, a theológiák egymástól többet kevesebbet különböznek: olykor annyira, hogy van akárhány oly kettő, a melyekről nem hinnők, hogy azon¹⁾ tárgyuak. A különbségeket elsőben az a kérdés teszi, hogy bizonyos theologia, melyik vallásé? Vannak theológiái az egyiptomi, az assyriai, a görög-római mythológiának, a mosais-musnak, brahmanismusnak, buddhismusnak, parsismusnak, a Confucius, a Lao-Té tanának, a mohamedanismusnak, a christianismusnak. Mint-hogy a „Jézus istensége“ kétségen kívül keresztény theologiai kérdés, azzal egy pár lépést elébbre haladtunk, de ismét elakaszt az a bökkenő, hogy a hány felekezet van a kereszténységben, annyiféle a theologia is.

Különböznek továbbat a theológiák az alapra nézve, a melyre építvék. Az t. i. három féle.

1. A hagyomány (traditio), 2. a kijelentés, t. i. az Istennek magának egy vagy más módon való nyilatkozata (revelatio), 3. az okoskodás (ratio). A különbözést szaporítja az, hogy némely theologia a három alap valamelyik kettős combinatiójára,²⁾ némelyik egyszerre mind a háromra fekteti a rendszerét.

Egy harmadik különbség a theológiákbeli tárgyak és viszonyok más-más oldalról való felfogásában rejlik; de ez a theológiának nem neveit vagy fajait, hanem alkatrészeit különbözteti meg, de a melyek az egésznek a címét viselik joggalanul. Így kell érteni ezeket: dogmatica, moralis, exegetica, symbolica (helyesebben: comparativa), pastoralis, polemica theologia.

Ebből az értesülésből azt következtetni, hogy valamely kérdésnek, ha theologiai is, eldöntése végett a theológiának egyik nemét vagy részét is részrehajlatlan bírónak el nem ismerhetjük, tehát el sem fogadhatjuk. A felek tehát csak három bíró elé folyamodhatnak, u. m.: a hit, a tudomány és az emberi józanokosság elé. Ámde a hit és tudomány szint annyifélék, a hányfélék a theológiák, szintoly egy oldalúak és részrehajlók. Őket is következőleg kiültetjük a bírói szék-ből s allegatióinkat egyedül a józanokosság elé terjesztjük és azt kívánjuk, hogy döntsön az egymással ellenkező két állítás között: „Jézus Isten“ és „Jézus nem Isten!“

¹⁾ „Azon“ nálam és régi írónknál azt teszi: idem. A ki a romlott nyelvhez szokott, olvassa így: „ugyanazon.“

²⁾ Traditio + rátio; traditio + revelatio; ratio + revelatio.

Az igenlő állítást a miénken kívül a kereszténység minden felekezete vallja; a tagadót csak az unitáriusok ismerik magokénak. Igaz, hogy az úgynevezett racionalisták a protestánsok között az unitáriusokhoz szítnak; de mi, ha szinte osztozunk is véleményökben, őket magukat csak kivételeknek nézzük s ennél fogva én az iménti megkülönböztetést nem tartom módosítandónak. Hanem van egy más, a katolikusok és protestánsok közt, az t. i., hogy amazok akár rómaiak, akár görögök, a vallás állítmányait (dogmáit) az emberi okoskodástól merőben függetleneknek itélvén, csupán csak a hagyományokhoz, a szent atyák nyilatkozataihoz s az egyházi gyűlések végzései lánczolatához ragaszkodnak, következőleg dogmatika theológiájok csupán csak ama nyilatkozatok és végzések rendszeresített gyűjteményéből áll, holott a protestáns felekezetek a vallás állítmányainak s a kijelentés történelmének észszerű vizsgálatát, sőt kritikáját is, az időszerinti szabadelyűség fokozataihoz képest kisebb-nagyobb mértékben megengedik.

Igy állván a dolog, természetesen meglepett, nemcsak, hanem értekezésem fogalmazására alkalmat is adott egy a napokban nyomtatott könyv, melynek szerzője: P a t e r D i d o n, katolikus és francia pap s czime „Jézus élete.“ A könyvnek egy fejezete Jézus istenségét tárgyalja ily felirat alatt: „a kritika és a történelem.“ Mind a kettőnek a józan eszet kell tekintélyül, sőt bíról elismernie s annál fogva a könyv írójával szóba állhatunk s állítmányainkat az övéivel szembevitethetjük. Győzzön a mi jobb!

„A Credo (az úgynevezett apostoli hitvallás) — írja P. D. — egy dogmai és történelmi rövid szerkesztmény. Ezzel a hívő megérheti Azonban a gondolkodók esze az elemi dogmáknak értelmét puhatolja, ők megkivánják, hogy azokat a mennyire tökélytelen és mindig korlátolt ismereteinktől kitelik, nekik megmagyarázzák.“

Ebből a néhány szóból elemzésem nélkül is kivehetik t. hallgatóim, minő szerepet enged meg a catholicismus a dogmák észszerű vizsgálójának, t. í. magyarázó és vitélő szerepet. Ki kell mutatnia a dogmák vára rendithetetlen erősségét és bottal ütni rögtön, a ki csak egy követ is merne kimozdítani a védfalból.

Már pedig, bot nem bot, az úgynevezett kritikus iskola megkísértette ezt a merényletet és mint P. D. idézi, azt mondja: „A dogma és hagyomány Krisztusa, az apostolok és az egyház tanítmánya (doctrina) szerint magyarázott evangéliumok Krisztusa, nem a történelem Krisztusa és nem lehet az. Az az eszményi (ideális) Krisztus, a ki Isten és ember, a ki hallatlan csudával fogantatott, magát metaphy-

sikai és teljes értelemben mondá Isten fiának, csudát csudára halmozott, halála után feltámadott és ötven nappal azután tanítványai szemeláltára menybe emelkedett, nem valódi (reális) ember. Csupán csak a hívők kegyes képzelődése teremtette és gédelgeti magában.

„Az igazi Jézus, a történelem Jézusa, úgy született mint minden ember, úgy élt, mint azok, nem tett több csudát, mint azok; tisztább erkölcsiséget tanított, kevésbé tökélytelen vallást alapított, mint mások, megbukott, mint általában minden reformátor bukik a környülete konok ellentállása¹⁾ miatt; áldozata lett a Zsidók makacs ellenszegülésének, meghalt, mint meghal mindnyájunk, sem fel nem támadott, sem nem él Istenben.“

Ezekre persze elszörnyükdök P. Didon, „nemcsak — írja — mint keresztény hívő, hanem mint részrehajlatlan emker.“ Tiltakozik is a dogma és történelem ellentétessége ellen és ellenmondását előlegesen imigy nyilváníja: „Míg levén győződve, hogy Jézus hozzánk hasonló emberi lényben rejlő Isten, én, mint történetiró, abban a kettős természetben látom őt élni.“ Érvelését is megkezdi ezzel: „Ha Jézus valóban a zsidóktól és pogányoktól fitymált és gyalázott ember (lett) volna, miképp szántott oly mély barázdát a földön? miképp alapított vallást, mely a világon uralkodik?“

Rövid feleletem az, hogy hát úgy, mint Buddha és Mohamed! Mert azt vélem, hogy a 400 millió kereszténységgel szemben 600 millió buddhista és 200 millió mohamedánus elég mély barázdákat jelölnek.

Derekas érvelését arra a kérdésre való felelettel kezdi P. D., hogy milyenek kell lenni a tudományszerü történelemnek? Közbevetőleg megjegyzem, hogy nem mondja, de alattomban oda érti, hogy az oly történelemnek, mely a dogmával ne ellenkezzék. Nos hát „legelső feltétel az, hogy böles, tisztán látó, részrehajlatlan kritika világítsa.“ Ez a felelet megint azt a két kérdést teszi fel, hogy mi és milyen ez a jó kritika? P. D. jellemzése a következő:

„Legszélesb értelmében — azt írja — a kritika az ítélő tehetség működése. Kritizálás és megítélés azonagy jelentésűek (synonymák), mert mind a kettő azt tárgyalja, hogy a mi igaz, megkülönböztesse. Ez az okoskodás, vagyis az ész legelső joga, legszükségesebb kötelessége. A vizsgálódásnak bármely uradalmában az észnek arra kell

¹⁾ Az eredetiben ez a műszó van használva: *intransigent* = az, a ki nem alkuszik. Franciaországban a legszélsőbal epithetuma, Olaszországban irredentistáknak hívják.

figyelnie, hogy megkülönböztesse a valót a látszattól, a sokszor valószínűtlen igazat az olykor tetszetes (plausibilis) hamistól.

„Annálfogva a kritika nem lehet, hogy külön (specialis) tudomány legyen, hanem az inkább minden tudomány feltétele. A kritika monopoliáját igényelni hiúság. A kritika-iskola az egész világé. Mindenki részt vehet és kell hogy vegyen benne. A miveltsz ész legközönségesebb kívánalma az, hogy túlon túl kritizáljon, hogy mindent megítéljen; még azt is, a mit nem tud. A bölcs ember fékezi azt a telhetetlen, mértékletlen akarást és soha sem felejtí, bogy tudása korlátolt, tudatlansága határtalan.

„Lehet valaki kitűnő kritikus a philosophiában és igen rossz ítélő bíró a vallás vagy történelem ügyében. Bizonyos ismeretekre nem csak vizsgáló ész, hanem hosszas tapasztalás is kívántatik okvetetlenül. . . . A történelemre alkalmazott kritikának jól körülhatárolt szerepe van. A történelem téendője az, hogy elbeszélje a tényeket; úgyde a múlt idők tényeit csak az okmányokból (documentum) ismerjük; az okmányokat pedig inkább vagy kevésbé közetlen¹⁾ tanuk szerkesztették, a kritikának mindent, u. m. tényeket, okmányokat, tanukat meg kell összevéve vizsgálni.

„A mi a Jézus életét illeti, az előleges kritikának kötelessége és joga kipuhatolni az okmányokat és tanukat, melyek arról az életről értesítenek; egyiköknek régiségét és hitelességét, a másíuknak bizonyító érvényét; meg kell vizsgálnia az okmányokba bejegyzett s a tanuktól elbeszélt tények természetét.“

Lássuk már miképp alkalmazza elveit szerzőnk a Jézus istensége kérdésében.

„Azok a munkák, melyekből Jézus életét tanuljuk, néhány apostoli levél, az Apostolok Cselekedeteinek némely részei és főképp a canonizált Évangéliomok neve alatt ismert négy könyű.

„Mint okleveleknek, első érdemök a régi voltukban áll. Az eseményeket követő években levén szerkesztve, egyszerű és igazmondó

¹⁾ Ezt nem hagyhatom szó nélkül. A közetlenségben (Unmittelbarkeit) nincs és nem lehet fokozat. Egy esemény csak úgy követi közetlenül a másíkat, ha egy harmadik nem furakodik közíkbe, vagy megszakadás nincsen közöttök. Mikor déli szél felváltja az északít, közetlenül következik reá, de ha szélsend volt köztök, már szó se lehet a közetlenségről. A „tőszomszédok“ telkei közetlenül érintkeznek; átelleni két sarokház lakói szomszédok ugyan, de nem tőszomszédok. Szolgáljon jegyzésem a megtámadott „közetlen“ szó védelmére is egyszersmind. Az abban rejlı fogalmat a szó érthetőleg kifejezi, t. i. a hol nincs „köz.“ A b. Józsíka-féle „közvetlen“-ben az oda szurt v-nek semmi jelentése sincs.

kifejezései azoknak az emlékezéseknek, melyeket az eltűnt mester tanítása, parancsai, példái hagytak a tanítványok lelkében. A velök való folytonos érintkezés harmadfél éve őket lassanként átalakította. Jézusnak egyik lényeges működése, az, a melyik a többiekben mind elől járt, s a mely nélkül a többiek nem sikerülhettek, a volt, hogy a maga hű és élőképét véste be tanítványai lelkébe. Nem kellett-e hogy hirdessék őt minden teremtett állatnak? S hogy hirdethessék, nem kellett-e hogy ismerjék? És erre csak ő taníthatta meg őket.“

Szerzőnk, mint idéztem, azt mondá, hogy „a tényeket, okmányokat és tanukat meg kell vizsgálni.“ Úgyde „vizsgálás“-é az, ha valaki legelől is az okmányokat és tanukat kifogástalanoknak teszi fel és feltevését egyfelől bizonytalan chronológiára, másfelől az okmányokból tanult tények valóságára alapítja? P. Didon-nak pedig ez az eljárása¹⁾, mint a mindjárt következő idézetekből kiviláglik.

„Azok a művek, melyek minket Jézus tetteiről és szaváról, születéséről, életéről és haláláról, tanítmányáról, intézkedéseiről, működéséről tudósítanak, néhány apostoli levél, az Apostolok Cselekedeteiben néhány rész és a canonizált Evangeliumok neve alatt ismeretes négy könyv.

„Mint okmányoknak első érdemök régi voltak. Az eseményeket követő években levén szerkesztve, tartalmuk egyszerű és igazmondó kifejezése az emlékezésnek, melyeket az eltűnt mester tanítása, parancsai, példái, személyisége hagytak tanítványai lelkében.

„... Semmit sem titkolt el előttök, barátjokként viselkedett, mint mondá, irányukban. Ők elismerték benne az Atyának egyetlen egy fiát, a ki asszonytól született, hallgattak bölcs és szent szavaira, látták²⁾ megnyilni az eget feje felett s az Isten angyalait felmenni és alászállani az embernek fiára, tanúi voltak ellentállhatatlan és isteni hatalmának; értették szenvedései, fájdalmai szándékos gyengesége, halála titkos okait; látták és csak ők látták a feltámadottnak megdicsőítését is. És ezek a miveletlen, tudatlan, félnék Galilaeaiak, levetkezve minden tétovázást, minden félelmet, Krisztus halála után ötven nappal, azon városban, melyben mesterök megfeszítettetett, hirdetni kezdettkék az ő nevét azon nép előtt, mely kivégzését sürgette s a papi fejedelmek előtt, a kik kieszközölték. Szentnek, igaznak, élet-

¹⁾ Ilyes eljárással meglehetne bizonyítani pl., hogy a mit Herodotus beszél az Ichneumonról, hogy t. i. beosintván a krokodilus tátott szájába, nyelvét, torkát kirágja s a hatalmas állatot megöli.

²⁾ Az eredeti forrás (Ján. Ev. 1., 54.) nem mondja, hogy „látták“, hanem Jézus mondja nekik, hogy „látni fogják“ (videbitis).

alkotójának nevezték; szemökre hányták, hogy őt megölték, de állították és tanuskodtak felőle, hogy az Isten feltámasztotta . . .

„Ez az apostoli prédikálás az első Evangéliom, melynek első szerkesztését az egyház a keresztény időszámításnak 33. és 40. éve közzé teszi. Szerzője az apostolok egyike, Máté a publikánus.

„A próféták messiása-e Jézus vagy nem? E volt a nagy vita-kérdés a hívők és a Zsidók közt. A Szt. Máté evangéliuma diadalos bizonyossággal dönti el.

„Néhány évvel később, az apostolok dolgukat végezvén Judeában, széteszlottak, hogy elhordják messzire a jó hirt (e v a n g e l i u m) Péter egyik tanítványa, Márk, Rómába követte mesterét, a ki ott rendkívül nagy sikerrel hirdette az Evangéliomot. A hívők prédikálásának emlékéért óhajtották birni és kérésökre írta Márk az Evangéliomát, melyet az apostol helyeselt és a mely rövidségével különbözik az elsőtől, minthogy a Zsidó elem, u. m. a Jézus messiás volta mérőben ki van hagyva belőle. Tartalma csupán Jézus Galilaeabeli közéletének, élete gyászos kimenetelének s Jéruzsálembeli diadalos feltámasztásának elbeszélése.

„A második Evangéliom azonban az Isten fiáról való jó hír és bizonyítja béfoglalóan (implicite ¹⁾) a Jézus istenségét.

„A keletkező egyház még egy teljesebb rajzát kívánta Krisztus életének.

Egy Antiochiai pogány (vagy zsidó) a kit Pál apostol megtértet, egy nem miveletlen ember, magára vállalta hogy azt a szükségletet kielégítse. Így járult egy új Evangéliom a Mátééhoz és Márkéhoz. Ez megismertette a hiveket nagy számu ténynyel és tanítmányynal, melyek az előbbi iratokban nem voltak feljegyezve. Szent Lukács azoknak minden hézagát kipótolta.

„A mely pillanatban Szt.-Lukács irt, a keletkező egyházban egy új tény mutatkozott. Az Evangéliomot, mely ellen a zsidók küzdöttek, a pogányok erősen megkedvelték. Az évangélista tanuja volt az új jelenségnek és mestere Pál nyomán a pogányok megtérítésén dolgozott. A harmadik Évangéliomot olvasva, abban a Krisztust, mint a világ idvezítőjét olyannak látjuk, a milyennek kellett lássák a pogányok. — — Szt. Lukács Jézus élete legérzékenyítőbb jelenségeit

¹⁾ Az „i m p l i c i t e“-nek „e x p l i c i t e“ az ellenkezője, a mely világosan kifejezettet jelöl. Ennélfogva „i m p l i c i t e“ olyat, a mi homályosan vagy el-takarva van mondva, de alattomba értődik. Ennek az értelmezésnek majd hasz-nát vesszük.

irta meg. Márk, a hatalom evangélistája, holott Lukács, az irgalmaság és jóság evangélistája.“

A negyedik Evangéliomra menvén át Sz., ennek jellemzése végett a kereszténység első százévében sarjadtott vallás philosophiai felekezetet, a g n o s t i k u s o k a t ismerteti. Hosszas tárgyalása czélunkra nézve nélkülözhető és csak annyit jegyzek ki belőle, hogy a gnostikusok Krisztus istenségét tagadták és csak E o n -nak, az Istennél alábbvaló erőnek állították. Még a valódi személyességet is megtagadták attól, a ki magát Isten fiának nevezte. „Ezen tévelygések leküzdésére ira egy apostol egy negyedik Evangéliomot. Az apostol János, a szeretett tanítvány. Ázsia minden egyházai főnökei, András apostollal élükön, kérték őt arra.

„Senkitől sem telt ki úgy, mint tőle, hogy tanuja legyen az igazságnak. Nem állit szembe emberi tanokat, philosophiai összeményeket emberi tanokkal, philosophiai haszontalan összeményekkel.“ (Ézt kérem jegyezzék meg t. h. előlegesen.) — „Ő csak mestere szózatát ismeri, csak azt mondja el, a mit hallott. Összegyűjtve emlékezéseit, felvilágosítva a szellemtől“ (tulajdonképp a Szent-lélektől,) „a mely sugallotta neki mindazt, a mi mondani való volt, Szt. János tanuságot (bizonyrágot) teszen; — (Ismét közbeszólva mondom, hogy nem neveli a tanu hitelességét, ha sugallásra szól. De csak tovább.) — „Mindennek, a mit mond, czélja, egyetlen egy czélja van, az, hogy megállapítsa és erősitse a Jézusban Istennek egyetlen egy Fiában, az örökélet kutfejében való hitet.

„Mert már nincs arról szó, hogy kimutattassék a történelemből. mint Szt. Máté, Szt. Márk és Szt. Lukács tették, hogy Jézus a Zsidóknak ígért Messiás és minden teremtettt állatnak a bűnbánás és hit általi megváltója; a téendő az, hogy meghatározottassék igazi isteni természete annak, ki testben megjelent?

„Mi az Isten Fia? Mik a viszonyai az isteni lényhez, a kit ő atyjának nevez? Minek teljesítése végett jött e világra? Miben áll az üdvösség, melynek ő a szerzője?

„Ezekre a kérdésekre felel a negyedik egész Evangéliom. Nem János szól, hanem Jézus maga; mert csak ő értesíthetett minket isteni igazi természete felől. — Az a szó, a melylyel kezdi irományát az evangélista és a mely magába foglalja röviden mindazt, a mit ő el fog nekünk beszélni, az az Ige, a logos. Kezdetben vala az Ige és az Ige Istennél vala és Isten vala az Ige. Mindenek ő általa lettek és nála nélkül semmi sem lött a mi lött, ő benne vala az

élet és az élet vala az emberek világossága: és a sötétség azt meg nem fogta.“

Mielőtt folytatnám idézeteimet, azt kell kérdeznem t. hallgatóimtól, vajon János Evangéliomának ime kezdete nem philosophia-é még pedig magas, vagy ha tetszik, mély és mystica philosophia? Szerzőnk ugyan tiltakozik valamint fölebb úgy itt is ellene, azt állítván, hogy ennek az „Igénék“ semmi köze a görögök *σοφία*-ával, a Plátó és Alexandriai Philo „igé“-jével; azt pedig a philosophia tör-ténelme nem akarja megengedni.

„Miképp jelentődött ki — kérdi Sz. — az Ige, az Atya egyetlen egy Fia életében?“ És meg is feleltet reá az Évangélistákkal a ma-guk módja szerint: A három első Jézus tanítása és tettei elbeszélé-sével adja tudtunkra. Szerintök úgy tanított ő, miut egy kitanult tőkélyes mester, bűnöket bocsátott meg, mint Isten és parancsolt a természetnek, mint az, a ki felett senki sincsen, saját erejénél fogva. A negyedik evangélista egyenes beszédekkel oktat, melyekben Jézus maga tanusítja előbbi létezését (praexistencia), örökké való száрма-zását, az Atyával való lényeges közösségét, világosító, teremtő, meg-váltó, ítélő hatalmát, a minő az Atyáé.“

Ismét közbe szólva észre kell vétetnem t. hallgatóimmal, hogy ha ama metaphysikai bévezetést, jelesen a nélkül, hogy „az Ige Isten vala“, olvassuk János evangéliomát, eszünkbe se jut a Sz. állította különbség; mert az elbeszélés modora éppen csak az a negyedikben, a mi a más háromban.

Tessék csak összeolvasni a kenyerek sokasításáról beszélt cso-dát Máténál (14. I. 15—20 v.) Márknál (6. r. 35—44 v.) és János-nál (6. r. 5—14 v.)¹⁾ Visszatérek P. D.-hoz: „Az Evangelista be-szélte tények — kettőt kivéve — Jézus életének abból az időszaká-ból vannak kiszedve, melyet az előbbi három Evangelista nem említ. A vízzel való csuda az állományok átváltoztatása hatalmát mutatja Jézusban, mely ahoz a hatalomhoz hasonló, a mely teremtette.

„A Kafarnaumi Főember fiának a távolból való meggyógyítása

¹⁾ Jánosnál ugyan lelünk egy vonást, mely a többi Évangéliomban nincs meg, u. m.: „az emberek mikor látták volna a jelt . . . mondának, hogy az bizonyosan a próféta, mely e világra jött.“ Ámde ez Jézusnak Messiás, nem pedig Isten voltára vonatkozik. — Megjegyzendő, hogy Lukács erről a csudáról nem tud vagy tán nem akart tudni semmit. Az előbbi esetből az következnék, hogy forrásaiban, melyekből merített, nem lelte. Innen meg az, hogy Máté és Márk Evangeliumai későbbi keletűek, mint a Lukácsé. A második feltevésből az, hogy ő az eseményt nem tartotta hitelesnek.

azt bizonyítja, hogy Jézus szava teljes hatalmu és az úrön át is fogatos. A kenyerek megsokasítása teremtő hatalmát, a víz színén járás és parancsára a szélvész megszűnése a természet feletti teljes hatalmát tanúsítja; a Bethesdai gutta-ütöttnek meggyógyítása azt jelenti ki, (revelálja) hogy a legidősültebb baj sem ellenszegült neki, a vakonszületett azt bizonyítja, hogy ő a világosság elve (principium) s Lázár feltámadása azt mutatja meg, hogy ő halálnak és életnek ura.

„Az első három Evangélista azt beszéli el, a mit látni a Jézusban, a negyedik azt, a mit nem látni . . . Amazok az emberek közt élő, hozzájuk hasonló Istent mutogatják, ez arról szól, a ki ő maga Isten az Isten keblében.

„Az Evangéliom legistenibbjének hitelességét senki sem tagadta az ő világban és egyáltalában a canonizált négy Evangéliom hitelessége (authenticitas) ma már végképp eldöntött kérdés.“

Nem akarom azt az ide tolaokodó gonosz kérdést tenni, hogy melyik oldalra van döntve?

Pedig tehetném, mert szerzőnk nyers itélete a tudós világnak tetemes részét s nevezetesen a protestans racionalistákat és az unitárius theologusokat implicite vagy ügyefogyottoknak, vagy, — mint a kik az igazság előtt szemüket szántszándékosan behunyják, — lelkiismeretlen rosz embereknek bélyegzi.

Ezek a szerencsétlenek ugyanis úgy vélekednek, hogy az a csinált rendszer, melyet P. Didon oly szépen és szemfényvesztőleg kikerekített, nem éppen olyan erős, mint az Eifel tornya.

Szerzőnk elsőben is védbástyaúl egy saajtszerű kritikát állit fel, melynek egyedüli érdeme az, hogy az orthodox dogmának támaszul szolgál.

Az igaz! hanem hát mi szolgál támaszul annak a kritikának? és miképpen támogatja az illető dogmát?

P. Didon a kritikának csak két ismertető jegyére figyelt. Az egyik tagadó (nemleges, negativ), az t. i., hogy nem mond ellent az egyház traditióinak és dogmáinak. A másik félig-meddig igenleges, t. i. hogy a józanokosságnak csak tanácskozó, de nem döntő szavazata van benne a vallás ügyét illetőleg. (Egy oly politikus országban, mint a miénk, felteszem a consultativum és deliberativum votumok ismeretét t. hallgatóimnál.)

Az elészámlált „okmányokban azt a főelőnyt leli P. D., hogy azok valódi tanuságok (testificatiók) és merőben tárgyiasok. „Nem vitatkoznak — írja — nem adnak eszméket, elméleteket elé, nem

magyaráznak; tényeket beszélnek el, szavakat idéznek, állítanak. Innen a személytelenségök. A szerző eltűnik a dolgok alatt. Nem kapjuk rajta, hogy az írók saját benső érzelmeiket fejeznék ki valahol. Nincs semmi lelkesülés, bámulás kifejezése, saját hozzá szólás (reflexio). Ők csak emlékeznek: ennyiből áll minden.“

Mindez látni való, hogy nem kritika, és ha az volna, többet bizonyítna, mint a mit és a mennyit akar. Lám a tárgyiasságot, a személytelenséget derék költők, teszem Homerus műveiben is megjeljük, de vajon tartjuk-e ezeket történelmi, hiteles okmányoknak? Ellenben jeles historicusok észrevételeikkel, javallásaikkal vagy rosálásaikkal kísérik az eléadott történeteket; avagy csökkentik-e az a legkisebbet is hitelességöket?

Szóval, az így értelmezett és alkalmazott kritika maga sem olyan szilárd, olyan erős, hogy valami egyebet is biztosan merjen támogatni.

„A kritika nem külön tudomány“, azt állítja Sz. — A száraz földön nincs tengeri rák: nemde igaz? Következik-e ebből, hogy nálunk nincs rák? A kritika is hát, bár nem önálló, de mégis csak tudomány s vannak saját elvei, szabályai, módja, melyeknek ismeretése szerzőknél távollétével tűnik fel, és érezteti is hiányát az alkalmazásban.

Mert biz az a fitymált és levertnek képzelt kritika elvitázhatatlanul kimutatja, hogy az Evangéliomokról egy betű említés sincs Kr. sz. után másfél száz évig; holott keresztény írók, egyházi atyák művei nem hiányoznak abból a időszakból. Kimutatja, hogy — a mint már a canonizálás¹⁾ szükségessége is bizonyítja, ama négynél több egymással versenyző Evangéliom létezett; hogy a megszentezett négy, bár nem egész bizonyossággal állítható, de csakugyan nem P. Didon peczézte sorban keletkezett; hogy teljes hitelességöket a tények és tanítások eléadásában mutatkozó különbözőések, sőt olykor ellenmondások is csökkentik.

Azonban tegyük fel, sőt engedjük is meg, hogy a szerzőnk szerinti kritika magában elég erős és még hozzá támogatni is bírja azt az épületet, melyet P. D. oly takarosán illesztett össze. — Fogadjuk el a kanonizált könyvek keletkezése és szaporodása történelmét, ismerjük el hitelességöket, vajon azzal közeledtünk-e csak egy lépést is Krisztus Isten volta megbizonyításához? Azt mondom, hogy nem! A szilárdnak látszó építményt, ha halomra nem dönti,

1) A II. száz vége felé.

de bizonyára fenekestől megingatja az az igazság, hogy sem az Evangéliomokban, sem az Apostolok Cselekedeteiben, sem az apostoli levelekben nincs sehol kimondva, hogy a „Krisztus Isten.“

Nincs; mert e két mondatból: „az Ige Isten vala“ és „az Ige testté (szórol-szóra: hússá) lön“, akár külön, akár kapcsolatban vegyük, csak körmönfont okoskodással lehet a vitatott állítást kierőszakolni. E valóban eldöntött kérdés. Hogy az, igazolni nem tartom szükségesnek; mert itt nem mint harczos állók ellenséggel szemben, hanem unitárius hitfeleim s a hozzájuk szító egyének előtt kívánok némi világot deríteni tárgyamra.

Az érintetten kívül más helyeket, melyek csak annyira is sugallanának a vitatott állításnak kedvező magyarázatot, nem lehet idézni és így ismétlem, hogy Jézus Isten volta az okmányokban világosan kimondva nincsen. — Tehát egész tartalmukból vett érvekkel kelle az állítást megbizonyítani.

Megkísértették azt is, még pedig két főérüvel: a profécziákkal és a csudákkal.

A profécziákra vagyis az állítólag Jézusra vonatkozó jövődölésekre nézve köszönettel tartozunk P. Didonnak, a ki oly gazdag gyűjteményeket állította össze, hogy az ügy állását (species facti) világosan kivehetik belőle t. hallgatóim.

Későbbi észrevételeim könnyebb felfogása végett számozom az idézeteket.

1. Úgy mond az Ur: megáldatnak a te magodban a földnek minden nemzetségi. (Móz. 22, 16. 18.)

2. Monda a Béor fia Balaám: Csillag támad Jákobból, és vessző kél fel Izraelből. (4. Mózs. 24, 15. 17.)

3. És vessző jó ki a Jesse gyökeréből és virág nevededik az ő gyökeréből. — És megnyugszik azon az Ur lelke. — Az napon lészen a Jesse gyökere, ki a népeknek jelül áll, néki könyörögnek a nemzetségek (Esaiás 11, 1. 2. 10.)

4. Egek harmatozzatok onnan felyül és a fellegek csöpögjék az igazat: nyilatkozzék meg a föld, és teremje az üdvözítőt, és az igazság együtt származzék. (Ésai. 45. 8.)

5. Azokáért az Ur ő maga ad jelt néktek — Imé egy szűz méhében fogad és fiat szül és a neve Emmánelnek hivatik. (Ésai. 7, 14. 14.)

6. És te Efratának Betleheme kicsiny a Judahnak ezeri között: te belőled származik nékem a ki uralkodó legyen Izraelben. (Mikeás 5, 2.)

7. Kisdéd született nekünk és Fiu adatott nekünk és annak fejedelemsége az ő vállán vagyon és hivattatik az ő neve Csodálatosnak, tanátsadónak, Istennek, erősnek. a következő idő attyának, békesség fejedelmének. (Ésai. 9, 6.)

8. Ő épít házat az én nevemnek és állandóvá teszem az ő országa székit örökké. — Én atya lések és ő fiam léssen. (2. Sám. 7. 13—14.)

9. Az Ur monda nékem: Én fiam vagy te, én ma szültelek téged. (Zsolt. 3, 7.)

10. Én a fölségesnek szájából származtam, első szülött vagyok minden teremtett állat előtt. (Jézus-Siráok 24, 5.)

11. Ez a mi Istenünk és nem hasonlítottat más ő hozzája. — Ez találta a tudománynak minden útát és adta azt Jákobnak az ő szolgájának és Izraelnek az ő szerelmesének. — Ezek után a földön látatott és az emberekkel nyájaskodott. (Baruch 3, 36—38.)

12. Prófétát támaszt te néked a te Urad Istened a te nemzetségedből és az atyádfiai közül, mint engem, azt hallgassad. — És monda az Ur nékem: Hozzád hasonló Prófétát támasztok. — és az én ígéimet annak szájába adom, és megmongya nekik mind, a mit ő néki parancsolok. A ki pedig annak szavát, melyet az én nevemben szól, hallgatni nem akarja, én lések bosszúállója. (5. Mos. 18, 15. 16. 18. 19.)

13. Azokáért megismeri az én népem az én nevemet azon a napon; mert én magam, a ki szólok vala, imé jelen vagyok. Mely szépek a hegyeken a békesség hirdetőnek és prédikállónak lábai, a ki jót hirdet, a ki üdvösséget prédikáll, a ki Sionnak mongya: „Országol a te Istened.“ (Ésai. 52, 6. 7.)

14. Imé az én szolgám, felvészem őtet: az én választottam, kedve tölt lelkemnek ő benne; az én lelkemet beléje adtam, ítéletet szóll a Pogányoknak. Nem kiált, sem személyt nem válogat, se nem hallattatik oda ki az ő szava. A megrepedezett nádat el nem rontja és a füstölgő gyertyabelet meg nem oltja, igazságban szolgáltat ítéletet. Nem léssen szomoru sem háborgó, mig nem ítéletet tesz a földön. (Ésai. 42. 1—4.)

15. Igen vigadj Sionnak leánya, örvendezz Jeruzsálemnek leánya. Ime a te királyod eljő néked igaz és üdvözítő; ő szegény és a nőtény számaron ülő és a csitkón a számar venhén. (Zakar. 9, 9.)

16. A megutáltatottat és a legutólsóbbat a férfiak között, a fájdalmas férfiat és a nyomoruság tudót és mintha elrejtett az ő orczája és megutáltatott, azért nem becsültük őtet. (Ésai. 53, 3.)

17. Bizonyára te elrejtett Isten vagy Izraelnek üdvözítő Istene. (Ésai. 45, 15.)

18. Idegenné löttem az atyámfiainál és jövevénynyé az anyámfiainál. Mert a te házadhoz való buzgóság megemésztett engem és a te szidalmazásaid gyalázati esetek reám. (Zsolt. 68, 9, 10.)

19. Az okáért fogjuk körül az igazat, mert haszontalan nekünk és cselekedeteinkkel ellenkező és szemünkre hányta a törvény büneit és kihirdeti ellenünk a mi feslettségünk vétkeit. Azt hányta, hogy nála vagyon az Isteni tudomány és Isten fiának nevezi magát. A mi gondolatainknak kinyilatkoztatására lött nekünk. Nehéz nekünk csak tekintetre is, mert különböz az ő élete egyebektől és elváltoztanak az ő útai. Ugymint csélcsepók állittattunk tőle és megtartóztatja magát a mi utainktól, mint a tisztátalanságoktól, és dicséri az igazak végét és azzal dicsekedik, hogy az Isten az ő atya. (Bölcs. 2, 12—18.)

20. De még az ember is, a kivel békességem volt, az, kibem biztam, a ki kenyeremet észli vala, nagy csalárdságot mivele rajtam (Zsolt. 40, 10.)

21. Szined előtt vannak mindnyájan, a kik engem háborgatnak, szidalmat és nyomoruságot várt szivem. És vártam a ki együtt bánkódnék és nem volt, és a ki megvigasztalna és nem találtam. És epét adtak nekem eledelül és szomjuságomban eczettel itattak engem. (Zsolt. 68, 21.)

22. Megháborodtam az ellenség szaváért. A szivem megháborodott én bennem és a halál félelme esett reám. Félelem és rettegés jöttek reám és a setétség béborított engem. (Zsolt. 54, 4—6.)

23. És megfizették az én jutalmamat, harmincz ezüstpénzt. És monda az Ur nékem: Vesd azt a képformaló eleibe, ékes bér, a melyre böcsültettem tőlük. (Zakar. 11, 12.)

24. Verd meg a pásztort és elszélednek a juhok. (Zak. 13, 7.)

25. Ne adgy engem az én háborgatóim lelkeinek, mert hamis tanuk támadtak ellenem és a hamisság meghazudta magát. (Zsolt. 26, 12.)

26. Megáldoztatott, mert ő akarta és meg nem nyitotta a száját, mint a juh vitetik a halálra, és megnémul mint a bárány az öt nyirő előtt és meg nem nyitotta a száját. (Ésai. 53, 73.)

27. Az én testemet a verőknek adtam, és az én arczamat el nem fordítottam a szidalmazóktól és a reám pökdösőktől. (Ésai. 50, 6.)

28. Bosszantással és kinzással kérdezzük ötet, hogy megtudgyuk az ő szelidségét és megpróbáljuk az ő türesét. Igen rút halálra károhoztassuk ötet. (Bölcs. 2, 19. 20.)

29. Tegyük fát az ő kenyerébe¹⁾ és gyomláljuk ki őtet az élők földéről, és az ő neve ne legyen többé emlékezetben. (Jérém. 11. 19.)

30. Megliggatták kezeimet, lábaimat, megszámlálták minden csontjaimat. Ők pedig néztek és szemlélték engem: elosztották magoknak ruházataimat és a ruháimra sorsot vetettek. (Zsolt. 21, 17, 18.)

31. Annak okáért sokat osztok néki és az erőssek ragadományait elosztja,²⁾ azért hogy halálra adta lelkét és a bűnösök közzé számláltatott. (Ésai. 53, 12.)

32. A verembe esett az én életem és követ töttek reám. (Jer. sir. 3. 53.)

33. Ezért örvendezett a szívem és vigadott a nyelvem, annak fölötte a testem is reménységben nyugszik. Mert a lelkemet pokolban nem hagyod; sem nem engeded a testedet rothadást látni. Megismerttetted velem az élet utait, örömmel bétöltesz engem a te arczáddal, a te jobb kezében mindvégig gyönyörűségek vannak. (Zsolt. 15, 9—11.)

34. Halálod lészek oh halál, te harapásod lészek pokol. (Hó-zseas. 13, 14.)

35. Az napon az ember az ő teremtőjéhez hajol és a szemei az Izrael szentére néznek és nem hajol az oltárokhoz, melyeket az ő kezei csináltak. (Ésai. 17, 78.)

36. És meggörbítették az emberek magassága és megaláztatik a férfiak magas volta, és az Ur egyedül magasztaltatik fel az napon: és a bálványok teljességgel elrontatnak. (Ésai. 2, 17.)

37. Halljátok szigetek és figyelmezzetek távol való népek: az Ur az anyám méhétől fogva hívott engem, mikor az anyám méhében volnék megemlékezett nevemről, szolgál magának formálván engem, hogy visszahozzam Jákobot ő hozzája, hogy Izrael ő hozzá gyűjtésék és megdicsőítetttem az Ur szemei előtt, és az én Istenem lött az én erősségem, s világosságul adtalak téged a pogányoknak, hogy üdvözítőm légy a földnek végső határáig. Emeld fel szemeidet és lásd, hogy mindezek egybegyültek. (Ésai. 49, 1. 5. 6. 10.)

¹⁾ Luther és az angolok fordítása szerinti „pusztítsuk ki az élőfát gyümölcsöstől“ Nyelvészetileg akármelyiket igazolhatni. De a Lutherének van értelme, a Vulgata-beli fordításnak nincs. P. Didon, tán hogy megegyeztesse imigy fordítja: „Használjunk fát, hogy őt elpusztítsuk.“

²⁾ Az angol fordítás tisztább, mint akár a Vulgata-beli, akár a Lutheré, u. m. „Azért, részeltetem őt a nagyokkal és hadd osztozzék az erősekkel.“

38. Elhadtam az én házamat, eleresztettem az én örökségemet. Lött nékem az én örökségem, mint az oroszlány az erdőben: ellemen szóllott, azért gyűlöltem őtet. (Jerem. 12, 7. 8.)

39. És most már kinyilatkoztatom az ő bolondságát az ő szeretőinek szemök előtt, és a férfi ki nem szabadítja őt kezemből, és megszűnetem minden örömét, innepét, új hold innepét, szombattyát és minden innepies idejét. (Hos. 2, 10. 11.)

40. Ha pedig elfordulással elfordultok ti és a ti fiaitok, ... a templomot, melyet az én nevemnek szenteltem, elvetem szímem elől, és példabeszédül leszen Izrael és csúfságul minden népeknek. És e ház például leszen: minden a ki által mégyen azon, elálméklodik és süvölt. (1. Kir. 9, 6—8.)

41. Megnyitom példabeszédekben a számat, kezdettől fogva való titkos beszédek szóllok. (Zsolt. 77, 2.)

Első tekintetre úgy látszik, hogy egy félelmes hadtest nyomul elénk Jézus istensége védelmére. Közelebbi vizsgálatra azonban a jó ki, hogy nagyobb a füstje, mint a tüze. A sereg nincs úgy szervezve hogy diadalt biztosítson neki. E végett úgy kellene, hogy minden tagját azon egy szellem lelkesitse. És ez természetesen a lenne, hogy az idézetek minden czikke a Messiást állítaná elénk és egyszersmind a Jézusra alkalmazandóságát tüntetné ki. De biz' a nincs úgy.

Egy részök ugyanis oly általános tartalmu, hogy semmi különös vonatkozást nem tétel fel. Ilyen az 1. idézet, mely szerint Isten az Ábrahám maradékát megáldja, de oly általános formulában, melyet többek közt Izsák is használt, midőn Jákobot a bátyja rovására megáldja. Ilyen az Ésaiás fohászokdája is (id. 4.). „Egek harmatozatosok stb.“ Ilyen a Baruk nyilatkozata is (id. 11.), mely Jehováról mint a tudomány forrásáról s magáról a tudományról, azaz a bölcseségről szól. És hasonló az id. 13. 18. 19. 20. 24. 25. 35. 39. 40. számok alatt közlöttek.

Aztán vannak oly helyek, melyek a mondónak, mint bizonyos személynek körülményeit, testi vagy lelki állapotát rajzolják, s a melyekben jövődre való vonatkozást csak beléjük lehet és szoktak olvasni. Pl. (id. 3.) Náthán leakarván beszélni a templom építéséről Dávidot, azt mondja neki, hogy a fiára Salamonra bizta az Ur. Ilyenek többnyire a Zsoltárokból idézett helyek, jelesen a 21, 25, 27. sz. alattiak.

A mi az állítólag Messiásra vonatkozó helyeket illeti, kezdetben vallott elveimhez hiven szükségesnek látom értelmezni a „Messiás“ fogalmát.

„Messiás“ a héber *mesia ch* görögösítése és „felkentet“ jelent; a fordítása görögül *christos*, melyet magyarosan Krisztusnak irnak. A szó eredetileg nem tulajdonnév, hanem királyok, világi és papi fejedelmek jelzője; de használják magára is, mint főnevet. Tulajdonnévvé a Zsidó ország hanyatlása és összeromlása korában vált, a midőn az az eszme keletkezett, hogy Jehova oly embert támaszt, a ki Zsidó országot helyre állítja s rajta Jehova nevében s vezérlete alatt uralkodni fog. Ilyes hit kifejezéseit látják az Ó-Testamentumban, nevezetesen az idézeteim 2. 3. 6. 7. 9. 10. 14. 15. 16. 17. 22. 27. 30. számai alatt közlött helyekben.

De hogy ezek, mint jövendölések a Jézusra vonatkoznak-é, az más kérdés, melynek igenlő eldöntése az Ó- és Új-Testamentombeli bizonyos kifejezéseknek kisebb-nagyobb hasonlóságán, meg egymásra való hivatkozásán is alapúl.

Ámde nekem vannak némi kifogásaim az alap szilárd biztonsága ellen.

Egy az, hogy a személy Messiás az Ó Testamentomban nemcsak különböző, hanem ellenmondó vonásokkal is van jellemezve, úgy, hogy leírásait azon egy egyénre nem vonatkoztathatni és az valami más egyénnel való azonosíthatását is gátolja. Ime! Miké a szerint (id. 6.): „Betlehem — — — te belőled származ ember, a ki uralkodó legyen Izraelben.“ Ezzel szemben halljuk Ésaiaást (id. 16): „A megutáltatottat, a legutolsóbbat a férfiak közül, a fájdalmas férfiút és a nyomoruságtudót — — nem becsültük őtet.“ Már most mondja meg valaki, az „uralkodó Messiás“ vagy a megutált, nem becsült Messiás-é Jézus?

Továbbat, Ésaiaásnál (id. 7.): „Kisded születik, — — — fejedelemsége a vállán, — — — neve Isten, erős — — —“; a zsoltárookban pedig nem egy helyt az illetőnek csak nyomoruságáról van szó, (pl. id. 18. 21. 25.) Melyik már az igaz?

Ismét, Ésaiaás azt írja, (id. 14.) hogy a Messiás nem leszen szomorú, sem háborgó“; a Zsoltár ellenben a Messiás képében (id. 22.): „A szívem megháborodott, félelem és rettegés jöttek reám.“ Ismételjek-é az iméntihez hasonló kérdést? — Továbbá Ésaiaás szerint a Messiás „személyt nem válogat“ (id.) „Máté Ev. pedig azt mondatja példabeszédben Jézussal, hogy sokak a hivatalosok, kevesek a választottak.“ Lehet amaz ennek előképe? — Megint Ésaiaás szerint (id. 7.) „hivattatik az ő neve békeség fejedelmének“; holott Máténál így szól Jézus: „Nem jöttem békeséget bocsátani e földre, hanem fegyvert.“ A békés Messiás, és a fegyverhordó Jézus nem lehetnek azon

egy egyén — Éσαιás szerint (id. 14.) — a Messiás emberek közül választatik és mint ilyenbe öntetvén az Isten lelke felmagasztaltatik; a P. D. és a dogma Jézusa pedig Istentől lesz emberré és így lealacsonyítottatik. Mindezek ellentétek: ellentétek maga a messiás jellemzésében; ellentétek a messiás és Jézus jellemzésében.

Más oldalról azt is számba kell vennünk, mily czérnaszál vékonyságú olykor a sürgetett hasonlóság, Pl. (id. 2.) Balaám metaphorájának: „Csillag támad Jákóbból“ alapul kell szolgálnia a Mágusok mondatának: „a Zsidók királya Csillagát láttuk napkeleten.“ „Tegyünk fát a kenyerekbe.“ (id. 20.) P. D. szerint, a ki azt is hozzá toldja ingyen: „hogy meghaljanak“, a keresztfára vonatkozik. A Zakariás „30 ezüst pénzének (id. 23.) éppen annak kell lenni, a mit Judásnak fizettek Jézus elárulatásáért; holott csak a pénzösszeg egyezik, mert az esemény körülményei merőben mások. Éσαιás e szavaival (id. 26.) „meg nem nyitotta az ő száját“, állítólag azt az eseményt beszéli el előre, a mit Máténál (26., 63.) olvasunk; mert itt is a van írva, hogy: „Jézus . . . hallgat vala.“ Az Éσαιás helye (id. 5.) és Máténál az 1. r. 23. verse egészen egyeznek, az igaz; de kell is, miután az utóbbi az előbbinek világos másolata. Csak az a bökkenő, hogy a Máté „szüze“ szoros értelemben van véve, holott a próféta oly szóval él, mely egyszerűen csak leányt jelent. ¹⁾

De lenne bármily nagy hasonlóság a jövendölések és teljesezősökként szereplő események közt, két bökkenő van az ügyben.

Egyik az, hogy valahányszor az ó Testamentomban a Messias (Mesiách) név eléfordul, mindannyiszor a köznév értelmében van véve, és mint láttuk, amaz állított jövendölések egyikében sem olvasni a Messias nevet. A görög fordításban a „m e s i á c h“ helyein mindenütt „christos“ (Krisztus) van téve, miből a következik, hogy az Új Testamentomban „Krisztus“ Messiást teszen, de nem a Zsidó ország hagyományos helyreállítóját, hanem köznevelig „felkentett“ (felavatottat). A Messiás szót csupán csak János Evangéliomában leljük, de itt is Krisztusnak, mint az igaz Istent tanítónak értelmezve. ²⁾

¹⁾ Gesenius (Handvört. üb. d. Alten Testam) írja: „Der Begriff des Wortes (almah) liegt lediglich in mannbaren Alter nicht in der unbeflechten Jungfrauschaft (wofür der Hebräer ein anderes Wort hat)“ A görög szintűgy különbözteti meg a parthenost és neanist. A szóba vett helyeken az ó Testámentum görög fordításában neanist, az Új Testamentumban parthenost olvasunk.

²⁾ Jézus t. i. (J. F. 4. r.) a Samariái asszonynak szemére hányván, hogy a Samaritánusok bálványoknak is szolgálnak, arra inti, hogy az igaz Istent

Minden eddig valóból világos, hogy a jövendölések és az új Testamentumban elbeszélte események s idézett mondatok közti kapocs felettebb laza.

Hátha még megfontoljuk, hogy midőn valamely esemény példázó-lását korábbi jövendölésekében fellelik, az csak hozzávetés és reáfogás dolga és csak olyan, mint mikor a görög történelemben a pythiai orakulumra hivatkoznak; mint az a bizodalom, melylyel a rómaiak a Sybilla könyveitől kértek tanácsot; mint az, hogy a Nostradamus-féle jövendölésekben, azóta történt számos esemény példázó-sait keresik és lelik. Azt is vegyük számba, hogy Jézusnak közetlen tanítványai irástudatlan, tanulatlan közemberek voltak, a kik az események látásakor és a mondások hallásakor bizonyára nem tudtak semmit arról, hogy az illető eseményt vagy mondást valamelyik próféta megjósolta.

A rámutatásokat — a jövendölések idézéseit — az Új Testamentomi könyvek későbbi tudós szerkesztőinek kell tehát tulajdonít-nunk, a kik a hagyományos történeteket az irott jóslatokkal össze-állították. Csakhogy kérdés, vajon azzal a mivelettel járó önkényesség nem ment-é nálók egy lépéssel tovább, t. i. hogy a jóslatok kedviért és hiteliért nem — mondjuk ki egyenesen — költöttek-é eseménye-ket a szerkesztők? Hogy az megtörténhetett, valószínűvé teszik egy-felől az olyak elbeszélése, milyen pl. az ördög kísértése,¹⁾ melyet hinni igenis, de elhinni nem lehet; másfelől az, hogy a rámutatás kifejezései nem csak ezek: „a mint írva vagyon,“ (a helynek meg-jelölésével, vagy a nélkül), és „bételjesedék a mi mondatott,“ hanem ez is: „hogy beteljesednék a mi mondva vala“²⁾, t. i. mintha az esemény csak is azért történt vagy cselekedtetett volna, hogy iga-zoltasék a próféta.³⁾

lélekben és igazságban kell imádni. Sőt biztatja, hogy a megtérés órája eljött. Mire az asszony azt feleli (Ján. 4. 25.): „Tudom, hogy eljő a Messiás, a ki Krisztusnak mondatik, és mikor eljő „meghirdet nekünk mindeneket.“ Erre Jézus azt viszonzá: „Én vagyok az, a ki veled szólok.“ Sem ezen, sem más helyeken nem ismeri, vagy vallja magát ama hagyományos Messiásnak, Zsidó ország helyreállítójának.

¹⁾ Máté 4, 1–11. Luk. 4, 2–12. Márknál nincs hivatkozás a prófétára. János Evangéliomában merőben hiányzik a történet.

²⁾ Máté 3, 15–27., 35. Márk. 14, 49. Luk. 11, 22–22, 37. Ján. 12, 38–13, 18–17, 12–18, 9–19, 54–36. (Az utolsó hely szóról-szóra: „ezek azért lőnek, hogy az irás beteljesednék.“ Az igealak az eredetiben: $\pi\lambda\eta\rho\omega\theta\eta$ = betelje-sedett legyen.)

³⁾ I. Vilmos német császár a L e h n i n = (Potsdam környékbeli falucska)-beli elpusztult zárdától származó apocryphus jósló könyvben azt a verset ol-

Azt hiszem elég világosan kitűnik a mondottakból, hogy a próféciákból Jézus istensége megbizonyítása végett érveket gyártani csak oly fogásokkal lehet, melyeket a logika részint sophismáknak, részint paralogismusoknak nevez: mind a kettő magyarul álokoskodás, csak hogy az előbbi szántsándékos, az utóbbi önkéntelen.

Ha valaki eseményt, melyet az ő korabeliekből s tőle tudottakból következtetni nem lehet s ezektől merőben függetlennek látszik, megjövendöl és jóslata — néálán huzamos idő mulva — bételjesedik, azt történetnek (esetlegességnek) tulajdoníthatni. De midőn jóslatoknak azonegy tárgyra vonatkozó sora valósul, csudának tarthatni. És minthogy a megvitatott próféciákról ilyet állítanak, engedjük meg nekik, s vegyünk alkalmat átmennünk feladatunk második részére, a csudák és csudatételek tárgyalására. Azonban előre is bevallom, hogy felolvasásomnak ebben a szakaszában nem szerző, hanem csak tudósító leszek és J. J. Rousseau véleményét fogom tolmácsolni, melylyel legnagyobbára egyetértek, de ő az ügyet ékesszólóbban adja elé, mint tőlem telnék.

Véleményét bizonyos levelekben leljük, melyekben „Egy savoyai segéd pap vallomása“ czimű munkáskájában foglalt vallási nézeteit védi. elleneit és üldözőit czáfolja. Itt azt a kérdést teszi fel s teel is reá a következőkben: „Mi hasznok a csudáknak a kijelentés (revelatio) megbizonyítása ügyében?”

Minthogy az emberek fajai oly különbözően szervezvék, azon érvek nem hathatnak egyformán mindnyájokra, kiváltképpen hit dolgában. A mi szembetünő igazságnak tetszik az egyiknek, azt egy másik még csak valószínűnek sem tartja: az egyikre esze sajátságánál fogva csak egy neme hat a bizonyításoknak, a másokra egy merőben más neme. Néha ugyan mindnyájan megegyezhetnek azonegy dologban; de igen ritka, hogy azonos okokból egyeznének.

„Mikor hát Isten az embereknek egy kijelentést nyujt, melyet mindnyájok köteles elhinni, mindnyájok előtt jóknak látszó bizonyítmányokra kell hogy alapítsa, melyeknek következképp szintoly különbözőknek kell lenni, a milyen a felfogása azoknak az embereknek, a kik elfogadják.

„Ennél az okoskodásnál fogva, mely nekem igazságosnak és egyszerűnek tetszik, úgy lelték, hogy Isten az ő küldöttei bizomását

vasván: „Priscaque Lehnini surgunt et tecta Chorini“, ezt is jövendölésnek vette „és hogy bételjesednék“, Versaillesben 1871. jan. 18-án kelt rendeletével megparancsolta, hogy a kolostori hajdani templomot, perse protestansok számára újra építsék.

(missio) különböző bélyegekkel látta el, melyeknél fogva megismerhesse azt a bizomást minden ember: kicsinyje és nagyja, okosa, és együgyüje, tudósa és tudatlana. A kinek elég fogékony az agyveleje, hogy mindazok a bélyegek összesen bényomást tehessenek reá, az kétségkívül szerencsés, de azokat sem szükség sajnálni, a kikre csak némelyikök tesz bényomást, csakhogy elég erős legyen őt elhíthetni.

„A bélyegek legelsőjét, legfontosabbikát, a legbiztosabbikát a tanitmány (doctrina) természetéből hozni ki, t. i. hasznos, szép, szent, igaz, mélységes voltából és minden más tulajdonságából, melyek a legfőbb bölcsesség és a legfőbb jóság parancsait bírják hirdetni az embereknek. Ez a bélyeg, mint mondtam, a legbiztosabb, legcsalhatatlanabb; magában oly bizonyítványt tartalmaz, mely minden mást feleslegessé teszen, de megállapítása (konstatálása) a legbajosabb is; hogy értessék, éreztessék, arra tanulmány, megfontolás, ismeretek, minden oldalról meghányás-vetés kellenek, melyeket csak tanult és okoskodni tudó bölcsek emberekben kereshetni.

„A második bélyeg azoknak a jellemén nyugszik, kiket Isten az ő beszédének kijelentésére választott, szentségök, igazmondóságuk, igazságos voltuk, tiszta és feddhetetlen erkölceik, eszök, elmésségek, tudásuk, eszélyességök, mindezek oly becsülést igénylő mutatók, melyeknek egyesülte, ha ellenkezővel nincs vegyülve, mellettök szóló teljes bizonyítmány és erősíti, hogy ők embereket meghaladó lények. Ez a bélyeg hatja meg kiváltképpen a jó és őszinte embereket, a kik a hol igazságot (iustitia) látnak, ott mindenütt igazat (veritas) látnak és Isten szavát csak az erény szájából hallják. Ennek a bélyegnek is meg van a maga bizonyossága, de az sem lehetetlen, hogy csal, és éppen nem csuda, hogy egy ámitó reá szedi a becsületes embereket, sem az, hogy becsületes ember sugallásnak hitt szent buzgóságától elragadva, maga magát szedi rá. ¹⁾

„Isten küldötteinek harmadik bélyege, a kiszivárgása (v. kifolyása) az isteni hatalomnak, mely a benne részesültek akarata szerint akaszthatja el vagy változtathatja meg a természet folyamatát. Ez a bélyeg kétségen kívül a legfényesebb, leghatásosabb, legtűntetőbb a három között, és magát rögtöni és érzékelhető foganataival jelelőlvén, a legkevesebb vizsgálat és vitatást látszik követelni: annál fogva ez a bélyeg ragadja meg kiváltképpen a népet, mint a mely húzamos okoskodásra, lassu és biztos figyelésre nem alkalmas és ér-

¹⁾ Körülbelől ily színben tünteti fel Jézust a magát philosophusnak követelő Renan, Jézus élete című híres művében.

zékeinek örökös rabszolgája. De éppen az teszi ezt a bélyeget kétes jelentésűvé, mint majd ki fogom mutatni; azonban, ha bényomást tesz azokra, a kiknek szánva van, mit bánják ők, vajon csupán látzatos-e vagy valódi. Ezt a különbséget nem bírják tenni és így ki-sül, hogy csak helyesen okoskodóknak lehet szilárd és biztos hitők; de az isteni jóság elnézéssel van a köznép gyarlóságai iránt és megenged neki való bizonyítmányokat is.

„Ezek a bélyegek a bizonyítványai azok tekintélyének, a kikben felleljük; ezek az okai, hogy kötelesek vagyunk nekik hinni. Ha az megesett, bizomásuk igaz volta meg van állapítva: ők joggal és hatalommal járhatnak el, mint Isten küldöttei. A bizonyítványok eszközül szolgálnak, a czél a tanitványban vetett hit. Ha egyszer el van fogadva a tanitvány, a bizonyítványok száma és válogatása feletti vetekedés merő haszontalanság és ha egyetlen egy közölök elhitet, mást akarni velem elfogadtatni sikertelen törekvés. Legalább nevétséges lenne azt vitatni, hogy valaki nem hiszi a mit mond hogy hiszen, csak azért, hogy ő nem azokból az okokból hiszi, a mikből mi mondjuk hogy hisszük.

Ezek, azt hiszem, elvitázhatatlan elvek, menjünk az alkalmazásukra. „Én (Rousseau) kereszténynek vallom magamat, üldözőim azt mondják, hogy nem vagyok az. Hogy nem vagyok keresztény, azzal bizonyítják, hogy nem akarok semmit tudni a kijelentésről. Azt meg, hogy nem akarok semmit tudni a kijelentésről, azzal bizonyítják, hogy nem hiszem a csudatételeket.

„De hogy a következtetés helyes legyen, kettő közül egyik valamelyik kívántatik meg: vagy az, hogy csupán csak a csudatételek szolgáljanak bizonyítványul a kijelentésnek, vagy pedig az, hogy én a többieket sem tartom érvényeseknek.

Az utóbbi állítást, mint a fölebbiekben látszik, méltán tagadja Rousseau, a ki egy előbbi munkájára hivatkozik. Az előbbire pedig azt állítja, hogy a csudatételek nem csak nem egyedül való bizonyítványai, hanem általában nem is bizonyítványai a Kijelentésnek. És állítását imígy támogatja:

„Miképp engedhetném meg bizonyítványúl azt, a mit Jézus maga sem tartott annak, sőt világosan el is útasított.

„Elsőben ő nem csudatételekkel, hanem prédikálással hirdette magát. Vetekedett már 12 éves korában a templomban a doktorokkal, hol kérdezve őket, hol bámulatra gerjesztve a maga feleletei bölcseségével. E volt működése kezdete, a mint nyilvánítá is anyjának és

Józsefnek. ¹⁾ A vidéken, mielőtt bármi csudát tett volna, kezdé prédikálni a népeknek a mennyek országa eljöttét. ²⁾ És már tanítványokat gyűjtött volt, mikor még semmi jellel nem igazolta vala magát előttük; mert hiszen Kánában kezdett csudát tenni és „hívének benne az ő tanítványai.“ ³⁾

„Azután is többnyire csak különös alkalmakkor tett csudákat, melyekre nem igényelt nyilvános tanubizonyságot, czélja is annyira nem volt az ő hatalma fitogtatása, hogy valahányszor e végett kérték reá, mindig megtagadta teljesítését. Olvassák meg egész élte történelmét, hallgassák meg főképp saját nyilatkozatát: oly döntő az, hogy semmit sem fognak ellene szólhatnak.

„Pályáján jókora nagyot haladott volt, mikor a doktorok (írás-tudók és farizeusok) látván, hogy ő egészen próféta módjára viselkedik köztük, jónak tarták jelt kérdeni tőle.“ ⁴⁾

Mit kell vala kegyetek véleménye szerint, hogy feleljen reá Jézus? — Jelt kértek tőlem? Ott van száz. Azt hiszik, úgy jöttem közitekte Messiásnak hirdetni magamat, hogy ne kezdjek tanubizonyságokat szerezni magamnak, mintha arra akartalak volna kényszeríteni, hogy engem félreismerjete és önkéntelen tévedjetek bennem? Dehogy! Kána, a százados, a bélpoklos, a vakok, az inaszkadtak, a kenyerek megsokasítása, egész Galilaea, egész Judaea mellett tanuskodik. Azok az én jeleim. Mit teszitek magatokat, mintha nem látnátok?

„Ilyes felelet helyett, a mit nem adott, ime mit adott:

„A gonosz és parázna nemzetség jelt keres és jelt nem adatik neki, hanem csak a Jónás próféta jele... És elhagyván őket, elmene.“ ⁵⁾

„Ime, miképp kárhoztatja a csudajelekbe való bőszerűlést és miképp bánik el azokkal, a kik olyakat kívánnak tőle. És az nem egyszer, hanem többször történik. Üldözőim rendszerében az igen igazságos (legitimus) kívánság vala, miért szidta le tehát Jézus, a kik kívánták?

„Aztán kinek higyük inkább? Azoknak-é, a kik azt állítják, hogy ha Jézus csudatételeit a Kijelentést bizonyító jeleknek nem tart-

¹⁾ Luk. Ev. 2, 46. 47. 49. — ²⁾ Mát. 4, 17.

³⁾ Ján. Ev. 2, 11. — „Nem gondolhatom, hogy valaki Jézus bizomása nyilvános jelei közzé akarja számítani az ördög kísértését és a negyvennapos böjtölést. (R. jegyzése.)“

⁴⁾ Mát. 16, 1. — Márk. 8, 11.

⁵⁾ Márk. 8. 12. — Mát. 16, 1—4.

juk, annyi mintha nem akarnánk semmit tudni a felől, vagy Jézusnak magának, a ki kimondja, hogy neki nincs adnivaló jele?⁴

Ezután azt a kérdést vitatja R. a művében, mit jelent az idézett szavakban a Jónás emlegetése? Azt állítja R., hogy más emlegetésekben kell értelmét keresni, u. m. „A Ninivébeliek feltámadnak az ítéletben e nemzetséggel együtt és kárhoztatják ezt, mert ők penitenciát tartottak a Jónás prédikálására; és ime nagyobb van itt Jónásnál.¹⁾ Szint ezt mondja Jézus Lukács ev. szerint is, megelőzve ezzel: „A Déli királyné (Sába) feltámad az ítéletben e nemzetség férfaival és kárhoztatja őket; mert ő eljött a földnek utolsó határaitól a Salamon bölcsességét hallgatni és imé nagyobb vagy on itt Salamonnál.“²⁾ Úgyhogy csak a prédikáló Jónáshoz hasonlítja magát Jézus a felhozott helyen és a hallgató Ninivébeliek s a hallani nem akaró Doktorok közti különbséget emeli ki. Aztán imígy folytatja R. az érvelését;

„Ellenfeleim azonban nem tágítanak és azt erősítik, hogy egy harmadik helynél³⁾ ama jelt Jézusnak feltámadására kell magyarázni. Tagadom s azt mondom, hogy legfőlebb a halálára. Már pedig egy ember halála nem csuda; még az sem, hogy három nap nyugodván a földben, azután kiveszik onnan. Az idézett helyen egy betű sincs a feltámadásról. Egyébiránt micsoda bizonyítvány volna az, hogy valaki még élteben oly jellel akarja tanusítani magát, a mely csak halála után fog megtörténhetni. Így magyarázni, mondhatom, istentelenség.

„Mi több, utoljára is csak arra kell, mint legyőzhetetlen érűre mennünk, hogy a szóban forgó helyen mindjárt elől ki van mondva, kereken, hogy nem adatik jel; nem, éppen semmi sem. Ezzel hát az a harmadik hely sem ellenkezhetik. Akárhogy legyen azonban, Jézusnak saját tanuskodása szerint bizonyítva marad, hogy ha tett is életében csudát, nem tette bizomása jele gyanánt.

„Valahányszor a Zsidók afféle bizonyítmányokat sürgettek, mindig megvetéssel útasította el őket és soha sem méltóztatott kielégíteni kívánságokat. Ha jeleket és csudákat nem láttok,

¹⁾ Mát 12, 14.

²⁾ Luk. ev. 11, 32.

³⁾ „A mint Jónás a czethal hasában három nap és három éjjel volt, úgy lesz az ember fia a föld szivében három nap és három éjjel.“ Mát. 12, 40. — Bátor vagyok megjegyezni, hogy pénteken estétől vasárnap reggelig nem telhetett el három nap és három éjjel. Csak azt akarom vele kiténtetni, hogy az olyan példálózásokban nem veszik szorosán a részleteket és nem lehet minden közönséges vonásból hímet varrni. Br.

nem hisztek, így szóla annak, a ki kérte, hogy gyógyítsa meg a fiát.¹⁾ Így beszél-é az, a ki csudákat bizonyítmányokul akar szolgáltatni?

„Másszor meg mondák neki a Zsidók: Micsoda jelt cselekszel tehát te hogy lássuk és hidjük néked mit cselekszel?²⁾ Erre sem meg nem piritja őket Jézus a kérdésökért, se nem tesz csudát, se nem oktatja az eddig tettek felől, hanem elégnék tartja feleletül azt, hogy az égi kenyérrel példálódzik, a mely felelet nem hogy új tanítványokat szerzett volna neki, hanem a voltak közül is sokan hátra állának és nem járanak vele.³⁾ Az odahagyás oly tömeges volt, hogy a Mester a tizenketőtől is azt kérdé: Hát ti is elakartok-é menni?⁴⁾ Ugy látzik nem akarta megmarasztani azokat, a kiket csak csudatételekkel tarthatott meg.

„A Zsidók égi jelt kértek. Igazuk volt a maguk nézete szerint. Az a jel, mely nekik a Messiás jövetelét bizonyítsa, nem lehetett eléggé szembetünő, eléggé döntő, minden gyanut eléggé elhárító, elég szemmel tanusított; nekik csudatevő Messiás kellett. De Jézus azt mondá: „Nem úgy jó el az Isten országa, hogy valaki tudhassa.“⁵⁾ Nem verseng, se nem kiált, se nem hallja senki az utczán az ő szavát.⁶⁾ Mindez nem olyan nemű, mintha csudák mutogatása volna, nem is tűzte ő azt ki cselekvényeinek czélul és nem mívelte oly készülletekkel, sem oly hatalmaskodással, a milyennel a végett kellett volna, hogy igazi jeleknek bizonyítsa; mert olyak gyanánt maga sem adta ki. Sőt a betegeknek, a kiket gyógyított, az inaszakadtaknak a kiket lábra állított, a vakoknak a kiket látókká tett, azt szokta mondani: Lássátok, hogy senki meg ne tudja,⁷⁾ mintha félt volna attól, hogy híre legyen csudatevő erejének.

„Mindez természetesen és világosnak fog látszani, ha meggondoljuk, hogy a Zsidók oly bizonyítmányt kivántak, a melyet Jézus nem akart nekik szolgáltatni. Az ő csudatételeinek a hit támasztása és erősítése nem hogy czélja lett volna, hanem ellenkezőleg a hitet követelte előre, mielőtt megtette volna a csudát. Hisz éppen hazájában tett igen keveset, mint az Evangélista mondja: a z ő (hazafiai)

1) Ján. ev. 4, 48.

2) Ján. ev. 6, 30.

3) Ján. ev. 6, 67. — 4) Ű. o. 6, 68.

5) Luk. ev. 17, 20. — 6) Mát. 12, 19.

7) Márk 1, 44. — Mát. 8, 4. („Lásd, senkinek ne mond.“ [Káldi.]

hitlenségek miatt.¹⁾ Hogy hogy? Hisz éppen hitlenségök miatt kellett volna, hogy meggyőzze őket a csudákkal, ha a lett volna a célja velök! ámde nem a volt. Csudái csupán csak jóság, irgalmaság, jótékonyág mivei voltak, melyeket Jézus barátjai és bennehivők kedviért cselekedett; és az ilyekről mondá, hogy bizonyrágot tesz nek felőle.²⁾ Cselekedetei inkább jelölték azt, hogy hatalmában van jól tenni, sem mint azt, hogy bámitni akarna, azok inkább erények — mint maga is nevezé³⁾ — mint csudák voltak.

„Tehát maga a szt. Irás tanusága szerint, Jézus bizomásában a hitre nem oly szükséges jelek a csudák, hogy nálok nélkül is ne lehetnének hívők. Mi meg lévén mutatva, most már azt mutatom meg, — írja R. — hogy a csudák nem szolgáltathatnak csalhatatlan és az emberektől megítélhető jelt.

„A csuda egy különös tény, az isteni hatalomnak közetlen cselekménye, a természet rendének érzékelhető megváltoztatása és látnivaló kivétel a természet törvényei alól.

Az így értelmezett fogalom — folytatja R. — két kérdést tol elénk. 1. Tehet-é Isten csudát. 2. Akar-é tenni. Az elsőbre ha ki azt felelné, hogy „nem“ tébolydába kellene — azt mondja — zárni. A másodikra pedig ki merné biztatni magát, hogy elméletileg megtudna felelni? Tehát csak a tényekből kellene eldöntenie, de az lehetetlen. Mert ha valaki azzal állana elé, hogy ő csudát látott, hinne-é valaki a szavának? R. azt mondja, hogy ő nem, ha ezeren állitnák is. És hitelenségét imígy igazolja :

„Mínthogy egy csuda kivétel a természet törvényei alól, hogy annak ítélhessük, ismernünk kell azokat a törvényeket és hogy biztosan ítélhessük annak, mindnyájokat kell ismernünk. Mert csak egy is, melyet nem ismernénk, a látók előtt ismeretlen esetekben megváltoztathatná az ismertek hatását. Tehát a ki azt állítja, hogy e vagy ama tény csuda, azzal azt is állítja, hogy ő a természetnek minden törvényét ismeri és tudja, hogy az a tény kivétel alóluk!

„Ha ki azzal kérkedik, hogy csudákat tesz, csak annyit lehet neki megengedni, hogy nagyon rendkívüli dolgokat visz véghez. De tagadja-é valaki, hogy történnek rendkívüli dolgok a világon?“

E helyt R. egy rakás physikai, kimiai stb. jelenséget beszél el, melyeket újabbakkal, meg aztán fakirok, spiritisták, médiumok, hyp-

¹⁾ Mát. 13, 58.

²⁾ Ján. ev. 10, 25.

³⁾ 161. α U. o. 2, 32, 33.

notisták mutatványaival tetemesen megszaporthatni, és mindnyájokból az a végtanaság, hogy a ki azokat az inkább vagy kevésbé hitelesített tényeket kimagyarázni nem bírja, a természet rendjével ellenkezőknek, tehát csudáknak tartja.“

„Minden eddigiekből azt következtetem, hogy a legjobban tanusított tények, ha minden körülményeikkel egyetemben meg is engedjük, nem bizonyítanak semmit. A természettörvények mezején történő s valószínűen történendő folytonos felfedezések, az iparnak mult, jelen és jövő haladása, a lehetőség rovata határain untalan tágitanak, úgy hogy mi azokat a határokat nem ismerjük. Már pedig a csudának, hogy valójában az legyen, azokon túl kell hágni. Szóval, legyenek, ne legyenek csudák, a bölcs egy tényről sem bizonyosodhatik meg, hogy az-é vagy nem az!

„De látok még egy lehetetlenséget. Engedjük meg, hogy vannak igazi csudatételek; mit használ ha hamisak is vannak? Hogy kegyes füleket ne sértsek, más kifejezést választok s az utóbbiakat szemfényvesztéseknek (prestige) nevezem. Csak ne feledjük, hogy szemfényvesztést csudától nem lehet megkülönböztetni.

„Az előbbieket azon tekintély tanusítja, a mely az utóbbiakat és azon tekintély bizonyítja azt is, hogy egyikök látszata nem különbözik a másikonétól. Honnan tudni hát, melyik másik? És mit bizonyíthat a csuda, ha az, a ki látja, a dologból vett biztos jelnél fogva nem bírja megkülönböztetni. Isten dolga-é vagy az ördögé? Egy második csuda kellene arra, hogy az elsőt tanusítsa.

„Midőn Áron elvetette Faraó előtt a veszszejét és kigyóvá változott, az Egyiptomi bűbajosok is elvetették a vesszeiket s ezek is kigyókká változtak. A szt. Írás semmi különbséget nem tesz a két rendbeli látszat közt. Igaz, hogy az Áron kigyója elnyelé a bűbajosokét, de abból Faraó csak azt következtethette, hogy Áron jobban érti a mesterségét, mint az Égyiptomiak.

Több ily példát is hoz fel R. hasonló következtetésekkel és végre magára Jézusra hivatkozik, mint a ki (Máté 24, 24. szerint)¹⁾ világosan kimondja, hogy „támadnak hamis krisztusok és hamis próféták, és nagy jeleket és nagy csudákat tesznek, úgy hogy tévelygésbe vitessenek még a választottak is.“ Semmi kétség tehát utóvégre abban, hogy az igaz és hamis jeleket magukra mint tényeket egymástól megkülönböztetni nem lehet. Ha bizonyítanak, egyformán bizonyítmányai az igaz és hamis tudománynak, de külön egyiknek sem.

¹⁾ Igy Márk. 13; 22. is.

Tehát sem proféczia sem csuda Jézusnak istenvoltát nem bizonyítván, mindent összevéve e tanitmány pártolói akár közetlen, akár közbenjáró, akár egyenes, akár oldalas okoskodása a vitatott állítás igazsága felől csak azt győzheti meg, a ki már előre elfogulva hiszi. Mi pedig, el nem fogultak, a józan okosság szavára hajtva kötelesek vagyunk a szóba vett két állítás közül azt vallani, hogy „Jézus nem isten!”

De van még egy oldala a dolognak, melyre hallgatóimat figyeltetnem kell. Mind a görög, mind a brahman mythológiában, melyek bármely nevetségeseeknek és mások előtt kárhozatosaknak láttassanak, nagyon sokáig szolgáltak és részint szolgálnak hitvallásul emberek millióinak és így az emberi nem erkölcsi mivelődésében eléggé nem méltányolható fontos fokozat képét viselik, nem egy példáját olvasuk annak, hogy egy vagy más Isten emberi alakot öltött s ebben élt egy ideig a földön. ¹⁾ Ennek az átváltozásnak az indusok theológiája a v a t á r a (alászállás) külön nevet adott. Az alászállás gyakran felsőbb hatalom parancsára és többnyire büntetés gyanánt történt és degradálás, lealázás, alacsonyítás volt. Ezt a mellékfogalmat a keresztény a v a t á r á - tól nem lehet eltávoztatni s azok, a kik Krisztus eredeti istenségét állítják, nem is bírják semmi csürés csavarással eltávoztatni; a mi felfogásunk pedig közeledni sem engedi. Mi azt gondoljuk, hogy egy Isten küldötte, egy erkölcsileg tökélyes, egy tökélyes erkölcsöt, Isten országát, hirdető és tanitmányáért üldözést, kínzást, halált szenvedett ember buzgóbb hálát, mélyebb tiszteletet érdemel, igényel, élvez egész az imádás határáig (usque ad aras) mint egy deválvált, s az egész emberfaj büneivel terhelt isten! És ha mi a keresztény vallás szerzőjét az elsőbb s nem eme második jellemében tiszteljük, minden esetben Krisztust tiszteljük és tanitmányait hive, követve, vallva, az ő nevéről éppen oly jogosan nevezhetjük magunkat christianusoknak, szabadon magyarosítva, keresztényeknek, mint (kőhöz legyen mérve) a kantianerek nevezik magukat a criticus philosophuséról.

Ha a többi felekezetek nem akarják megengedni, lelkök rajta. Csak azt jegyzem meg, hogy a római katolikusok, ha teszik, legalább ¹⁾következetesek, de az úgynevezett protestánsok, elvök megtagadása nélkül nem mondhatják fel az atyafiságot az unitáriusoknak.

DR. BRASSAI SÁMUEL.

¹⁾ Példák Apolló, Krsna, Visnu.

MAGYAR ÉS ANGOL-AMERIKAI UNITÁRIUS ÉRINTKEZÉSEK E SZÁZAD ELSŐ FELEBEN.

A „Keresztény Magvető“ keretébe — úgy vélem — beillik, s most épen actualis érdekű e czikk tárgya.

Minő viszony van a mi kis számu magyar népünk és a világ két leghatalmasabb nemzetének unitáriusai között? melyiknek kezdeményezése az? mióta áll fenn s mily okok és eszközök fejlesztették oda, a hol ma van? szóval: mindkét világrészbeli unitáriusok érintkezései történetének ismerése kívánatos azért, hogy a jelennek tájékozást, a jövő fejlődésnek biztosabb irányt s a lassan, de folyvást terjedő hitvallás követőinek és barátainak, túl és innen az Oczeánon önbizalmat, bátoritást és erőt adjon. A magyar unitáriusok történetének derék részét Kolozsvár Történetében s Dávid Ferencz Emlékében, valamint számos más dolgozataimban megírtam; a magyar-lengyel unitáriusok XVI—XVII—XVIII. századi érintkezéseit a Magyar Történelmi Társulat egyik tavaszi havi ülésén felolvastam s az nem sokára szintén meg fog a *Századok*-ban jelenni. Engedje meg a tisztelt Szerkesztőség, hogy az angol-amerikai-magyar viszony első időszaki története becses folyóiratukban megjelenhessék. Az újabb kort aztán írják meg új emberek, új modorban, nálamnál jobb sikerrel.

Az angol-amerikai unitáriusok hozzánk való rokonszenve és minket támogatása a kölcsönös érintkezést a megismerés után 30 év mulva követte. Ez a legjobb időben érlelődött ténynyé. A mult század elején, 1713. erdélyi udvari alkancellár és referendárius, Kászoni Borovemisza János titkos előterjesztésében III. Károly királynak és erdélyi fejedelemnek azt tanácsolta: „hogy az unitáriusok Erdélyben már annyira meg vannak fogyva és gyöngülve, egyházi javaik, templomaik és iskoláik elvétele, átállás, közhivatalokból kizáratás, elszegényülés által, hogy e rendszer következetes fentartása mellett rövid időn teljes kiirtásuk lehetséges és remélhető. A király e czélt valósíthatja — írja a kancellár, — mert nekik immár főuraik nincsenek, a bárói s grófi rangra s fényes országos hivatalokra emelt nagy